

Razvoj političke kulture u Bosni i Hercegovini

Damirka MIHALJEVIĆ,

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar

Pregledni rad

(primljeno: 22. studenog 2018.)

UDK 316.644:32(497.6)(091)

323.2(497.6)(091)

Političko-kulturnim pristupom u ovome radu se povijesno-analitički te kritički analizira politička kultura u Bosni i Hercegovini. Ponajprije se određuje politička kultura, njezin povijesni razvoj u osmanlijskom, austro-ugarskom i jugoslavenskom razdoblju te posljedice i utjecaji takvog razvoja na suvremenu političku kulturu u BiH. Političku kulturu, naime, oblikuju njezine državne i institucionalne organizacije te njezini konkretni ljudski subjekti. Specifično pak, politička kultura BiH razvijala se u suprotstavljanju i sukobljavanju triju glavnih religijskih i etničkih zajednica — muslimansko-bošnjačke, pravoslavno-srpske i katoličko-hrvatske. Demokratizacijom i liberalizacijom bosanskohercegovačkog društva devedesetih godina prošlog stoljeća takva povijesna suprotstavljanja i sukobljavanja triju glavnih religijskih i etničkih zajednica nisu dovela do stvaranja zajedničkog političkog identiteta konstitutivnih naroda BiH, nego su njihove nepomirljive razlike i isključivost prouzročili međusobne ratne sukobe u BiH (od kojih se BiH kao država još nije konsolidirala).

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, politička kultura, politički identitet, demokratizacija, liberalizacija, podijeljeno društvo

Uvod

Političku kulturu čini sve ono što je stvoreno tijekom povijesti unutar određene političke zajednice u obliku državne i institucionalne organizacije, ali i ljudi s konkretnim osobinama koji čine subjektivnu stranu političke kulture. To znači da je politička kultura svakog naroda duboko prožeta povijesnom pozadinom, ali i socijalnim naslijeđem konkretnih ljudi čije vrijednosne orijentacije imaju šire političko značenje. Politička kultura pod značajnim je utjecajem upravo povijesnog iskustva strukture vlasti i rezultata svakidašnje politike tijekom koje su oblikovane određene vrijednosti i obrasci ponašanja, usmjereni na politički sustav. Bilo da je riječ tek o jednostavnoj navici i tradiciji, ulazi u objašnjavanje političke kulture, kaže Almond.¹ Rodonačelni-

¹ Gabriel A. ALMOND, »Intelektualna povijest koncepta civilne kulture«, *Civilna kultura — politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Gabriel A. Almond, Sidney Verba, Zagreb, Politička kultura, 2000., 427.

ci političko-kulturalnog pristupa politici, Gabriel Almond i Sidney Verba, istražili su političku kulturu u pet država (SAD, Velika Britanija, Italija, Njemačka i Meksiko) i utvrdili znatne razlike među ispitanim pripadnicima različitih nacija. Kooperativna politička kompetencija, primjerice, manje je ovisila o demografskim obilježjima pojedinaca, a više o njihovoj nacionalnoj pripadnosti. Istraživači su zaključili kako je kooperativna politička kompetencija bila isključivo vezana za povijesno-kulturne specifičnosti svake nacije.² Američki znanstvenik T. W. Rice proveo je istraživanje o etničkom podrijetlu Amerikanaca i utjecaju toga podrijetla na njihovu civilnu kulturu. Istraživanje je pokazalo da imigranti donose sa sobom svoju kulturnu prtljagu koja onda traje generacijama i utječe na političko mišljenje i ponašanje njihovih potomaka.³

R. Putnam je u svojoj glasovitoj knjizi *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, pokazao kako su se pod utjecajem povijesti na jugu i sjeveru Italije razvili različiti karakteri civilnog života u regijama. Korijene razlika u institucionalnoj djelotvornosti juga i sjevera Italije Putnam vidi upravo u povijesnom kontekstu. »Ipak, pokazuje se da su društveni obrasci koji potječu još od ranosrednjovjekovne Italije odlučujući za objašnjenje zašto su danas, na prijelazu u dvadeset i prvo stoljeće, neke zajednice sposobnije od drugih voditi kolektivni život i održavati djelotvorne institucije.«⁴ Iako predstavlja dinamičan fenomen, kultura je i dalje krajnje važna, kako navodi Fukuyama.⁵ Polazeći od takvih promišljanja, možemo postaviti temeljno pitanje o utjecaju povijesnog i kulturnog naslijeđa na nemogućnost integrativnog političkog djelovanja i odlučivanja u BiH. Unutarnje snage nisu postigle konsenzus o uređenju države od devedesetih godina prošlog stoljeća. Nametnuto ustavno uređenje (1995.) uza značajnu ulogu međunarodne zajednice u političkom životu BiH implicira, Putnamovim riječima kazano, neriješenu dilemu kolektivnog djelovanja, iz koje proizlazi nemogućnost konsenzusa. Politički raskol takvih razmjera indikator je političke kulture i njenog snažnog djelovanja na politički sustav i cjelokupni politički život. U ovom je radu, naime, riječ o političkoj evoluciji vrijednosnih obrazaca u BiH i njihovim međusob-

² U SAD-u je bilo 37%, u Velikoj Britaniji 35%, u Italiji 13%, u Njemačkoj 12%, a u Meksiku 15% onih koji su se opredjeljivali za strategiju grupnog djelovanja u ostvarivanju političkih ciljeva. Navedeno prema: Vladimir VUJČIĆ, »Pogovor«, *Civilna kultura politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, 443.

³ Isto, 451.

⁴ Robert D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, Zagreb, Politička kultura, 2003., 131.

⁵ Francis FUKUYAMA, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994., 238.

nim odnosima u osmanlijskom, austrougarskom i jugoslavenskom razdoblju, zatim o društvenim i političkim promjenama devedesetih godina prošlog stoljeća, te na kraju, o obrascima političke kulture u suvremenoj BiH. Metodološko-teorijski koncept smješten je u okvir analitičko-kritičkog pristupa povijesti BiH u sklopu dviju strana uprave — osmanlijske i austrougarske te jugoslavenske države, unutar kojih će se u nastavku teksta analizirati utjecaj tih povijesnih iskustava na oblikovanje sadržaja političke kulture. Rad se oslanja na spomenutu Putnamovu knjigu, utemeljenu na političko-kulturalnom pristupu politici. Putnamova promišljanja i teze potvrđuju utjecaj povijesti na uspostavljanje dvaju različitih društvenih obrazaca, uspostavljenih u Italiji: kooperativnog političkog stila sjevera i hijerarhijske tradicije juga. Ti su se obrasci pokazali najboljim prediktorima performansi njihovih političkih vlasti. Osim Putnamova, u radu se koriste politička i kulturna promišljanja o političkoj kulturi BiH autorice Mirjane Kasapović⁶ i autora Srečka M. Džaje,⁷ prema kojima se politička kultura BiH razvijala u suprotstavljanju i sukobljavanju triju glavnih religijskih i etničkih zajednica — muslimansko-bošnjačke, pravoslavno-srpske i katoličko-hrvatske. U pristupu političkoj kulturi koristi se Almondov i Verbin koncept, prema kojemu političko i kulturno naslijeđe, tradicija, vrijednosti, uvjerenja i stavovi oblikuju subjektivne orijentacije prema politici.

Definiranje pojma politička kultura

Pojam sličan fenomenu politička kultura postoji otkako su ljudi počeli govoriti i pisati o politici, navodi G. A. Almond. U proročanstvima i opomenama proroci su pridavali različite kvalitete i sklonosti Amalečanima, Filistejcima, Asircima i Babiloncima. Isto tako, grčki i rimski povjesničari, pjesnici i dramski pisci opisivali su kulturu i karakter Jonjana i Dorana, Spartanaca, Atenjana i drugih.⁸

Zatim se pojam postupno razvijao kroz radove velikih mislilaca, poput Platona, Aristotela, Machiavellija, Montesquieua, Rousseaua i Toquevillea. Iako je njihovo poimanje političke kulture bilo prilično maglovito i nejasno, prvi su spoznali subjektivnu dimenziju politike, tvrdeći da različiti oblici vladavine odražavaju vrline koje prevladavaju među ljudima.⁹ Zbog toga ih ro-

⁶ Mirjana KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb, Politička kultura, 2005.

⁷ Srečko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Svjetlost, 1992.

⁸ G. A. ALMOND, »Intelektualna povijest koncepta civilne kulture«, 406.

⁹ Grčku riječ *arete* kojom je Aristotel označavao duh i tijelo, autori su prevodili kao valjanost. Time je postalo jasno da je vrlina manje nekakvo uzvišeno htijenje, a više životno

donačelnici političko-kulturalnog pristupa politici G. A. Almond i S. Verba smatraju pretečama političko-kulturalnog pristupa. Svojevrsni doprinos definiranju pojma dali su A. Comte, E. Durkheim i M. Weber. Kako navodi H. Eckstein, u pojmovima kao što su Comteov konsenzus, Durkheimova kolektivna svijest, Weberov koncept individualnih akcija, Parsonsov referentni okvir za djelovanje (*the action frame of reference*), bio je skriven pojam političke kulture.¹⁰ Pojam je prvi put definiran 1963. godine u spomenutom glasovitom djelu *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Almond i Verba definirali su političku kulturu kao orijentacije/stavove prema političkom sustavu i njegovim različitim dijelovima te stavove o ulozi pojedinca u političkom životu.¹¹ Iako postoje različite definicije političke kulture, poput subjektivnih, objektivnih, heurističkih i obuhvatnih, sve obuhvaćaju ključne komponente poput vjerovanja, vrednota i stavova. Svi autori govore o političkoj kulturi kao o kolektivnoj pojavi, historijskom fenomenu, ali i subjektivnim orijentacijama prema političkim objektima. Povezivanje subjektivnih orijentacija, te objektivnih vrednota, normi i pravila, uspostavlja proces internalizacije tih sastavnica kulture, odnosno socijalizacije.¹² U procesima stjecanja osobnog i kolektivnog iskustva jednog naroda, politička kultura određuje konkretne sadržaje svijesti te utječe na pojedinačno ponašanje, kao i ono na socijetalnoj razini.

Jezgru političke kulture na općoj razini društva čini socijalna baština koja obuhvaća povijesnu pozadinu, ekonomski i politički razvojni hod, prevladavajući socijalni mentalitet, a na individualnoj razini i osobine konkretnih ljudi. Dakle, sve ono što se stvaralo kroz povijest u ustrojstvu države i njezinih institucija koje prati dinamika ekonomskog razvoja, kao i ljudi s određenim osobinama koje su stekli, može utjecati na politički život. Dinamika društvenog i političkog razvoja ne određuje nužno kontinuitet političke kulture, već i diskontinuitet pod kojim se modificira.

Stavovi, vrijednosti, ideologije, simboli, javna mišljenja... sve su to subjektivne pojave i subjektivne manifestacije odnosa ljudi prema različitim objektima politike, a politička kultura je samo zajednički nazivnik tim pojavnostima.¹³ Politiku, dakle, ne čine samo institucije i interesi, odnosno racionalni

praktično umijeće. U središtu političkih vrlina bila je *phronesis* politička rasudna snaga, koja je kao praktična pamet odlučivala o upotrebi drugih vrlina u praksi političkog života. O tome vidjeti: Thomas MEYER, *Transformacija političkog*, Zagreb, Politička kultura, 2003., 62.

¹⁰ V. VUJČIĆ, *Politička kultura demokracije*, Zagreb, Osijek, Split, Pan Liber, 2001., 30.

¹¹ G. A. ALMOND, S. VERBA, *Civilna kultura*, 41.

¹² V. VUJČIĆ, *Politika i kultura*, Zagreb, Politička kultura, 2008., str. 171.

¹³ V. VUJČIĆ, »Pogovor«, 441.

stavovi i iskazi, već i različite pojavnosti subjektivnog odnosa ljudi prema politici, koje se razvijaju u procesima osobnog i dugotrajnog kolektivnog iskustva pripadnika određene političke zajednice. Glavna obilježja određenih nacionalnih političkih kultura određuju se tipologijom političke kulture na osnovi dominantnih sadržaja.

Tipologija političke kulture

Utemeljitelji političko-kulturalnog pristupa politici, Almond i Verba, odredili su i tipove političke kulture: parohijalna, podanička, participantna i civilna, građanska, politička.¹⁴ Svaki od navedenih tipova reproducirao se iz odnosa određene društvene strukture i oblika državne i institucionalne organizacije. Oblici političke kulture u suštini predstavljaju povijest razvoja političke svijesti. Parohijalna politička kultura imanentna je životu prvobitnih zajednica u kojima nema diferenciranih političkih uloga. Ne postoje ni vrijednosne orijentacije kao temeljne komponente političke kulture. Politički sustav nije se odvojio od drugih društvenih sistema, pa tako ni političke orijentacije od religijskih. U parohijalnoj zajednici pripadnici ne očekuju ništa od političkog sustava, niti očekuju promjene koje bi pokrenule politički sustav.¹⁵ Drugi oblik, podanička politička kultura, razvija se u feudalnom obliku vlasti. Podanici imaju razvijenu svijest o vlasti, ali ne na razini koja bi ih aktivno uključivala u političke procese. »Podanik je svjestan specijaliziranog autoriteta vlasti: prema njoj je afektivno orijentiran, možda se njome ponosi, možda mu se ne sviđa, a ocjenjuje je kao legitimnu ili nelegitimnu.«¹⁶ Podanici ne uživaju i ne koriste prava slobodnog čovjeka. Treći oblik, participativna politička kultura, javlja se kao posljedica velikih ekonomskih, političkih i kulturnih promjena koje izaziva kapitalizam. Participant je politički emancipirana osoba koja posjeduje i koristi svoja politička prava. Za razliku od druga dva tipa političke kulture, participantni su skloni aktivističkoj ulozi u političkoj zajednici. Njihove procjene i osjećaji takve uloge mogu varirati od prihvatanja do odbacivanja.¹⁷ I napokon, konsolidiranje demokratskog poretka omogu-

¹⁴ U opsežnom empirijskom istraživanju vrijednosne orijentacije su podijelili na kognitivne, afektivne i evaluativne. Političke objekte u odnosu na koje su istraživali orijentacije, definirali su kao politički sistem u cjelini, objekte ulaza političkog sistema putem kojih se zahtjevi društva prenose na vlast (političke stranke, interesne udruge, sredstva komunikacije, itd.), objekte izlaza političkog sistema pomoću kojih se provodi službena politika (birokracija, sudstvo, itd.), te na odnos prema samome sebi kao političkom akteru. Do topologije političke kulture došli su koristeći kombinacije triju vrsta orijentacija prema navedenim tipovima političkih objekata

¹⁵ G. A. ALMOND, S. VERBA, *Civilna kultura*, 23.

¹⁶ Isto, 24

¹⁷ Isto, 24.

čila je građanska politička kultura, budući da jedino njezine dominantne karakteristike odgovaraju demokratskom poretku. U ovom najrazvijenijem tipu političke kulture izražene su tendencije ka političkoj participaciji, ali i lojalnosti. Od demokratskoga građanina se očekuje da u politici bude aktivan, a u svom pristupu racionalan i vođen razumom, a ne emocijama.¹⁸ U građanskoj političkoj kulturi mogu se naći visoke razine političke informiranosti te spremnosti na komunikaciju, kao i političko organiziranje i političko djelovanje. Građanska politička kultura je pluralistička politička kultura. U njezinoj participantnoj orijentaciji i dalje se zadržavaju osobine župljana i podanika. Zbog toga se građanska politička kultura označava kulturom, kako bi to rekao H. Eckstein, »balansiranih dispariteta«. Ona zapravo počiva na unutarnjoj sposobnosti samih pojedinaca da uravnoteže osobne unutarnje kontradikcije i potrebu za aktivnim političkim djelovanjem, s potrebom da se bude lojalan ili odan demokratski izabranoj vlasti. Ta se kvaliteta ne rađa i ne nastaje sama od sebe, već se razvija, uči i formira kroz procese političke socijalizacije i edukacije. Pored navedenih čistih oblika političke kulture dvojac je uveo i tri vrste sistemski složenih političkih kultura: parohijalno-podaničku, podaničko-participacijsku i parohijalno-participacijsku. Nakon definiranja pojma i tipologije političke kulture, u nastavku rada slijedi analiza utjecaja povijesti na oblikovanje sadržaja političke kulture u BiH.

Utjecaj povijesti na političku kulturu u BiH — osmanlijska uprava
Istraživanje djelotvornosti talijanskih regionalnih vlada, R. Putnam započinje u dubokoj prošlosti, odnosno u srednjem vijeku. U politički život Italije regije su uvedene sedamdesetih godina prošlog stoljeća, ali su njihovi povijesni korijeni puno dublji. Putnam smatra da su »društveni obrasci koji potječu još od ranosrednjovjekovne Italije odlučujući za objašnjenje zašto su danas, na prijelazu u dvadeset prvo stoljeće, neke zajednice sposobnije od drugih voditi kolektivni život i održavati djelotvorne institucije.«¹⁹ Jesu li ove Putnamove teze uopće primjenjive na BiH, odnosno, koliko su današnje nepomirljive razlike i isključivosti vrijednosnih orijentacija u političkoj kulturi pod utjecajem povijesnih iskustva? U traženju odgovora na ta pitanja, a slijedeći Putnamovu nit, ulazimo duboko u prošlost BiH, točnije u 15. stoljeće.

U to vrijeme u BiH započinje osmanlijsko razdoblje, koje je trajalo skoro 500 godina i ostavilo iza sebe duboke tragove u strukturi bosanskohercegovačkoga društva. Iz europskoga srednjovjekovlja, kako navodi S. M. Džaja, BiH je prešla u potpuno drukčiji, osmanlijski politički, socijalni i konfesio-

¹⁸ Isto, 32.

¹⁹ R. D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, 132.

nalni obrazac. Jedna od najvažnijih promjena koju je BiH doživjela, vezana je za islamizaciju i oblikovanje bosanskohercegovačke multikulturalnosti. Procesom islamizacije stvorena je brojčano najveća, muslimanska vjerska zajednica koja je, uz povlastice od poreznih nameta, jedina imala i pristup državnim službama u okviru osmanlijske uprave. Intenzivnim naseljavanjem Vlaha pravoslavne vjere, u BiH je stvorena pravoslavna vjerska zajednica, druga po veličini, dok je broj katolika pod osmanlijskom upravom smanjen.²⁰

Društveni život vjerskih zajednica, sukladno njihovim običajima, organiziran je kroz specifični *miletski sustav*. Riječ je o jednoj vrsti vjerske autonomije u okviru Osmanskog Carstva, u sklopu koje su miletski sustavi ipak imali određenu samostalnost u njegovanju tradicije, pod zaštitom sultana. Primarna lojalnost miletu podupirala je vjersku podijeljenost jer je milet postao glavni fokus identiteta. Na taj način religija je bila glavni čimbenik homogenizacije i razlikovanja među ljudima. Obrazovanje i drugi interni poslovi bili su u rukama miletske hijerarhije, zapravo, izvan državne kontrole, što se pokazalo idealnim za prijenos nove ideologije nacionalizma koja je prodirala sa Zapada — posebice u kršćanske milete. Katolička i pravoslavna crkva bile su u stalnim napetostima, sukobljavanjima i neprijateljstvu prema osmanlijskoj državi i islamu, boreći se za veća crkvena i vjerska prava.²¹ Savezništva među vjerskim zajednicama, kako piše Džaja, bila su uvjetna, dijelom zbog napetosti organske prirode, a dijelom zato što su ih poticale i strane uprave. Osmanlijska vlast često je poticala njihove međusobne sukobe, izigravajući i sprječavajući duhovnu komunikaciju. Zbog toga se javljao strah za vlastiti identitet, preosjetljivost, nepovjerenje i duboka duhovna otuđenost među konfesijama.²² Povijesno gledano, kako navodi M. Kasapović, najprije su se oblikovali vjerski rascjepi koji su u povijesnim procesima konstitucije modernih etničkih i nacionalnih zajednica, poprimili obilježja etničkih i nacionalnih rascjepa.²³ Utjecajem miletskog sustava na društvene prilike u BiH, uspostavljena je čvrsta poveznica između religije i etničnosti. Iako je u 19. stoljeću, nakon kraja osmanlijske uprave, BiH bila duboko orijentalizirana, ipak nije ugasila zapadnu komponentu. »Ta komponenta je nadživjela osmanlijsku epohu u obliku bosanskog neetabliranog katolicizma, pod

²⁰ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 78.

²¹ Iz islamske kulture Osmanskog Carstva prihvaćeni su neki elementi koji nisu ugrozili kršćansku kulturu i identitet katolika i pravoslavaca u BiH. I u hrvatskom i u srpskom jeziku ima turcizama, a na jelovnicima ima orijentalnih jela.

²² S. M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1992., 188.

²³ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 77.

vodstvom franjevac, ali je pritom morala pretrpjeti višestruke gubitke i zadovoljiti se trećim mjestom, nakon srpskoppravoslavnog i muslimanskog.²⁴ Propašću Osmanskog Carstva BiH se austrougarskom okupacijom vraća u europsku politološku paradigmu, usvajanjem prvog Ustava 1910. i Sabora kao zakonodavnog tijela. Uspostavljanjem Sabora počinje razvoj parlamentarizma u BiH, koji je imao ograničene nadležnosti u odnosu na Monarhiju.

BiH u austrougarskoj upravi

Austrougarska okupacija BiH nije bila jednostavna. Zbog jakog otpora muslimanskog, a dijelom i srpskoppravoslavnog stanovništva, morao je biti angažiran mnogo veći vojnički potencijal nego što se planiralo. Okupacija je zatekla BiH tehnički i gospodarski vrlo zaostalu, duboko orijentaliziranu i ustankom kršćanskog, pretežito srpskoppravoslavnog stanovništva, dodatno iscrpljenu i politički uznemirenu.²⁵ Vjerske razlike preslikavale su se i na socijalnu sferu, a položaj triju vjerskih zajednica mijenjao se s promjenom državne vlasti. Konfesionalna struktura zauzimala je različita stajališta prema novoj državnoj upravi, na temelju svoje pozicije. Monarhija je odlaganjem agrarne reforme s jedne strane, uzela u zaštitu bosanske muslimane, a s druge strane kočila je procese emancipacije južnoslavenskog kršćanskog stanovništva — oboje u interesu održavanja dvojnog sustava.²⁶ Muslimani su uspostavili strategiju održavanja dobrih odnosa s Monarhijom, zbog očuvanja privilegija i zabrinutosti za svoj položaj. Političko djelovanje muslimanske konzervativne elite, koju je slijedila većina muslimanskog stanovništva, utemeljeno je na ideji o Muslimanima kao najpostojanijem domaćem elementu u Bosni i Hercegovini, a njihova prava na posjed postoje od pamtivijeka.²⁷ Nacionalne ideologije Hrvata i Srba polagale su pravo na BiH i prije austrougarske okupacije. Hrvati u BiH su pozdravili aneksiju, očekujući da će taj čin biti korak ka ujedinjenju BiH s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. »Do nacionalnog ideološkog rascjepa među bosanskohercegovačkim Hrvatima ipak nije došlo jer je čitav hrvatski građanski tabor u Bosni i Hercegovini us trajao na pozicijama velikohrvatstva.«²⁸ Srpske političke snage u BiH djelovale su između okupacije 1878. i aneksije 1908., isključivo u okviru svesrpske ideologije. Nakon aneksije svesrpska vizija BiH dosegla je svoj vrhunac

²⁴ S. M. DŽAJA, *Bosna i Hercegovina*, 18.

²⁵ Isto, 37.

²⁶ Isto, 42.

²⁷ Isto, 214.

²⁸ Isto, 208.

²⁹ Isto, 197.

prelaskom jugoslavenskih tonova u svesrpsko poimanje.²⁹ U okviru Austro-Ugarske Monarhije vjerska pripadnost bila je osnova identifikacije i značajan politički čimbenik, i to na način, kako navodi M. Kasapović, po kojem je vjera postajala načelo političke konstitucije i organizacije društva. U odnosu na procese u Europi, u kojoj je u to vrijeme bila u usponu sekularno-racionalističko birokratska država, to je bilo retrogradno. Nova uprava nastojala je održati koncept konfesionalne pripadnosti i spriječiti emancipacijske procese. Pod utjecajem političkih gibanja u Srbiji i Hrvatskoj, ipak su prevladali nacionalni identiteti koji su imali važnu ulogu u pokretima protiv uprave. Pritisak modernosti na subjektivitet određivala je pripadnost jednoj od tri vjerske zajednice. Pravoslavci su se određivali prema srpstvu, katolici prema hrvatstvu, a muslimani prema islamu i Osmanskom Carstvu. Njihove političke težnje bile su usmjerene u različitim pravcima izvan bosanskohercegovačkog političkog okvira. Pokušaji Monarhije u stvaranju jedinstvene bošnjačke nacije, kako bi Hrvate i Srbe udaljila od nacionalnih kretanja u susjednim državama, nisu urodili plodom. Taj koncept, koji se intenzivira u vrijeme uprave Benjamina Kalaya, nije naišao na odjek u bosanskom pučanstvu i na političkom planu nije mogao nadvladati vjerske podijeljenosti. Sve djelatnosti Monarhije bile su pod utjecajem straha od nacionalizama. Austrougarska uprava se, kako navodi Džaja, zbog toga ponašala neo-apsolutistički i vodila nesigurnu politiku. »Htjelo se izgraditi Bosnu i Hercegovinu kao politički otok unutar južnoslavenskog svijeta, ali je istodobno nedostajalo spremnosti za obuhvatnije investicije i dublje reforme.«³⁰ Povijesne silnice koje su djelovale na BiH, ostavile su dubok pečat na tri vjerske i nacionalne zajednice i njihove međusobne odnose.

Oblikovanje vrijednosnih razlika

U tradicionalnom agrarnom društvu, pritisnutom tlačiteljskim stranim upravama, razvijalo se nepovjerenje u državne institucije i jačala homogenizacija koja je vodila unutargrupnom djelovanju. Hijerarhijsku strukturu tradicionalnog društva karakterizira mentalni sklop podaništva, osobito prema patrijarhalnom autoritetu. Sveprisutno nepovjerenje i nesigurnost koju je izazivao izrabljivački despotski oblik vladanja, nisu ostavljali prostor za izgradnju temeljnih vjerovanja o karakteru političkog sustava i političkih aktera koje Verba označava primitivnim vjerovanjima. To su zapravo općenito prihvaćena vjerovanja o politici, kako svaki pojedinac koji ih se pridržava, vjeruje da tako čine i svi drugi ljudi.³¹ Mreže međusobne formalne i neformalne komu-

²⁹ Isto, 237.

³¹ V. VUJČIĆ, *Politička kultura*, 40.

nikacije na vertikalnoj i horizontalnoj razini obilježavaju društvo i ostavljaju trajne posljedice. Na vertikalnoj razini, u uvjetima osmanlijske uprave utemeljene na islamu, nisu se mogle graditi norme uzajamnosti jer je to obilježje isključivo zapadne civilizacije. Različiti položaji vjerskih zajednica unutar stranih uprava stvarali su i zasebne obrasce odnosa prema političkoj sferi. Alokacija vrijednosti unutar autoritarnog sustava funkcionira na način da se određenim pojedincima uskraćuju vrijednosti koje društvo posjeduje, dok se istodobno drugima omogućava ili ograničava pristup tim vrijednostima. Primjerice, neravnopravna raspodijeljenost zemljišnih posjeda u osmanlijskoj, a dobrim dijelom i austrougarskoj upravi, stavljala je pripadnike triju vjerskih zajednica u različite pozicije prema državi, a to se odrazilo i na međusobne odnose. Vladajuću klasu zemljoposjednika činili su Muslimani (91,15 posto).³² Na horizontalnoj razini ta činjenica nije mogla poticati usklađeno suradničko djelovanje koje bi razvijalo zajedničku korist i tako postalo značajka društvene organizacije. Razvijale su se segregirane mreže suradnje unutar grupe, ali ne i građanskog angažmana koji prekoračuje društvene podjele i potiče širu suradnju.³³ Dolazilo je i do međusobnih interakcija između triju vjerskih zajednica koje ipak nisu dobile kvalitetu navedene norme. Politička evolucija BiH nije išla u smjeru stvaranja podloge na osnovi koje bi se mogla razriješiti dilema kolektivnog djelovanja. Umjesto strane uprave nedostajala je, Hobbesovim rječnikom kazano, država kojoj bi strane dobrovoljno predale ovlasti da sređuju njihove odnose. »Država svojim podanicima omogućava da čine ono što sami ne mogu — da jedni drugima vjeruju.«³⁴ U BiH kroz povijest nije bilo takvoga zajedničkog djelovanja triju vjerskih i nacionalnih zajednica u smjeru izgradnje zajedničke države. »U tom su se položaju obično nalazili samo pripadnici jedne zajednice, dok su pripadnici ostalih dviju zajednica uglavnom bili protivnici ili neprijatelji postojeće državne zajednice.«³⁵ Prisila, naprotiv, stvara sve dublji raskol koji onemogućava smireno funkcioniranje društva, postajući generator unutar grupnog lojalnog djelovanja, u okviru kojeg se svi oni koji ne pripadaju istoj grupi, osjećaju kao stranci. To je nedvojbeno odgovalo i osmanlijskoj i austrougarskoj upravi, jer su stvaranjem jaza između triju vjerskih zajednica jačale svoju poziciju. U takvom povijesnom kontekstu razvijalo se spontano buntovničko reagiranje na ugrožavanje interesa i prava. Strane uprave koje su utjelovile asimetriju moći i izrabljivanja na socijalnoj razini, jačale su svijest o vrijednosti *slobo-*

³² S. M. DŽAJA, *Bosna i Hercegovina*, 40.

³³ R. D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, 187.

³⁴ Isto, 177.

³⁵ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 86.

de od. To je samo po sebi logičan slijed, ali je na ovim prostorima dovelo u koliziju dvije koncepcije slobode — unutarnju i vanjsku. Tome je doprinijela unutarnja logika zasebnih grupa, s izraženom tendencijom pasiviziranja pojedinaca i erodiranjem slobodnog, aktivnog voljnog djelovanja. U prilog toj orijentaciji išla je i apsolutna deprivacija u uvjetima ograničenih resursa. Elite u sve tri skupine dočekale su 20. stoljeće, okrenute svojoj idealiziranoj prošlosti ili utopijama budućnosti. Otvorile su, kako dalje navodi Džaja, široke prostore starim i novim stereotipima o neprijatelju, dok je koncepcija zajedništva i zajedničkog interesa ostala na pola puta. »Tuđinske su vlasti jednostavno zamijenjene domaćim porivom za vladanjem jačega nad slabijim. *Citoyen* se u zadnjih stotinu godina mogao u toj regiji potvrditi samo kao verbalna konstrukcija.«³⁶ U 20. stoljeću BiH je bila jedini kolonijalni posjed u Europi. Od tuđinske vlasti oslobodila se pod utjecajem vanjskih čimbenika, raspadom u ratu pobijeđene Austro-Ugarske, a manje doprinosom unutarnjih snaga. Time započinje politički razvoj BiH u okviru monarhističke, a potom i socijalističke Jugoslavije.

BiH u obje Jugoslavije

Jugoslavenska povijest započinje ideologijom integralnog jugoslavenstva u prvoj zajedničkoj državi, koja se javlja kao posljedica ugrožavanja južnoslavenskih naroda od drugih sila. Temeljila se na ideji »jednoga troimenog, troplemenog naroda«, s čvrstom i centraliziranom vlasti u Beogradu. U okolnostima izraženog centralizma i unitarizma, drugi narodi su težili decentralizaciji, nastojeći očuvati svoj identitet; to je postala konstanta njihovog djelovanja u jugoslavenskoj državi. Višenacionalni sastav stanovništva usložnjavao je odnose u BiH više nego u drugim dijelovima prve zajedničke države. Stalno perpetuiranje nacionalnih podjela i suprotstavljanja između Srba i Hrvata oko svojatanja muslimana, čiji nacionalni status nova država nije priznavala, dovelo je do stalnih napetosti. Intelektualno vodstvo muslimana u tome se i samo podijelilo. Jedni su zastupali hrvatsku, a drugi srpsku nacionalnu ideju, opredjeljujući se za odgovarajuću narodnost. To nije, kako piše Džaja, uhvatilo dubljega korijena u običnom muslimanskom narodu, vezanom uz religiju i islamsku kulturu, kao i tursku političku tradiciju na Balkanskom poluotoku. Unutar Kraljevine Hrvati se sve jasnije svrstavaju uz njihove sunarodnjake u Hrvatskoj, kao što se i Srbi sve više vežu za svoje sunarodnjake u Srbiji. Muslimanske elite, poučene iskustvom s austrougarskom upravom i strahom za svoj opstanak, nastavile su i u Kraljevini strategiju održavanja dobrih odnosa sa središnjim vlastima. Glavna muslimanska politička organiza-

³⁶ S. M. DŽAJA, *Bosna i Hercegovina*, 243.

cija JMO, bila je redoviti koalicijski partner za vrijeme prve jugoslavenske države. Iako je autoritarni režim zabranjivao samostalno organiziranje nacionalnih zajednica, rascjepi među bosanskohercegovačkim segmentima nisu nestali, samo su potisnuti i prigušeni.³⁷ Diferencijaciju na različite društvene strukture i tri različita vrijednosna sustava u BiH, nastojali su razriješiti komunisti, kroz nametanje jedinstvenog identiteta te istodobnim osuđivanjem nacionalnih identifikacija i podjela. Paralelno se provodila ideološka stigmatizacija religije i afirmiranje ateizma kao bitne sastavnice državne ideologije. Uzimajući u obzir utjecaj religije na nacionalnu svijest taj je proces imao veće značenje u BiH nego u drugim komunističkim državama. »Katolički i hrvatski identitet nisu bili toliko povezani u Hrvatskoj, kao u Bosni i Hercegovini, kao što vjerojatno ni pravoslavni i srpski identitet nisu bili toliko povezani u Srbiji kao u Bosni i Hercegovini. Poseban je problem činila potpuna nominalna stopljenost muslimanskoga vjerskog i nacionalnog identiteta: postavši komunisti, Hrvati i Srbi formalno su prestajali biti katolici i pravoslavci, dok su Muslimani kao komunisti prestajali biti muslimani i ostajali su samo Muslimani.«³⁸ Čvrsta povezanost vjerskog i nacionalnog identiteta u BiH, kako pojašnjava Kasapović, osobito se reflektirala na Hrvate i na njihovu zastupljenost u KP, koja je bila rjeđa od one Hrvata u Hrvatskoj.

Nakon dolaska na vlast, komunisti su izbjegavali definiranje zasebnog nacionalnog identiteta, između ostalog i zato jer su tada bili uvjereni da će se različiti identiteti jednoga dana pretočiti u zajednički, socijalistički identitet. Novo zajedništvo pokušalo se graditi prevladavanjem povijesnih razlika i podjela kroz socijalističke vrijednosti, poput bratstva, jedinstva i jugoslavenstva, kao izrazâ socijalističkog patriotizma. Posebno se poticalo jugoslavenstvo, kao podobno nacionalno određenje kroz mješovite brakove. Ta je koncepcija bila prilično neuspješna, o čemu svjedoči i podatak o 12 posto mješovitih brakova u BiH, što je bio jugoslavenski prosjek. Za multinacionalnu BiH, tzv. »Jugoslaviju u malom«, taj je podatak bio više znak jasne nacionalne segregacije. »Na takvo stanje zasigurno je presudno utjecala snažna privrženost bosanskih i hercegovačkih katoličkih Hrvata, pravoslavni Srba i muslimanskih Bošnjaka, svojim vjerskim i nacionalnim zajednicama.«³⁹

Vrijednosno naslijeđe

Svaki ideološki konstrukt počiva na vrijednostima koje internalizacijom služe kao vrijednosne orijentacije i okviri orijentacije u okruženju. Liberalizam ta-

³⁷ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 102.

³⁸ Isto, 110.

³⁹ Isto, 111.

ko afirmira autonomiju pojedinca i preferira individualističke vrijednosti. Socijalizam podržava kolektivno vlasništvo, posredovano državom i kolektivističke vrijednosti. Performans socijalističkog sustava odražavale su ideologizirane i administrativno uvedene vrijednosti u javni prostor. Te su se vrijednosti postavljale kao neupitne, zahtijevajući pokoravanje pojedinca i njegovu afirmaciju u kolektivu. Osnovni ideologijski faktor bila je samoupravna orijentacija koja je potiskivala nacionalni i religijski identitet. Iz te orijentacije izvedene su komponente podobnosti, egalitarizma i kolektiviteta, čije vrijednosti ne nestaju transformacijom političkog sustava, već nastavljaju djelovati, ostavljajući trajne tragove u kulturnim obrascima. O tome govore istraživanja koja su u bivšim socijalističkim državama proveli Schwartz i Bardi (1997.). Rezultati su pokazali kako se u društvima koja su imala socijalistički sustav, veći naglasak stavlja na konzervativne vrijednosti i hijerarhiju, a manji na intelektualnu autonomiju, egalitarizam i (master) glavni status.⁴⁰

U okviru bivšega socijalističkog poretka, bosanskohercegovačko društvo prošlo je proces ograničene modernizacije koja nije omogućavala poštovanje temeljnih ljudskih prava i sloboda. Iako je, kako piše D. Sekulić, modernizacija uzdrmala tradicionalni sustav vrijednosti, taj je hod bio u okviru ideologiziranih vrijednosti, s istodobnim brisanjem individualističkog i liberalističkog duha. Dublje tranzicijske promjene nakon urušavanja socijalističkog poretka tražile su cjelovitu društvenu modernizaciju.

Brzinu institucionalnih promjena, međutim, istim tempom nije mogla pratiti promjena vrijednosnih orijentacija. Nepovezanost institucionalnog i političko-kulturološkog razvoja manifestira se upravo kroz promjene i otpor promjenama. To svjedoči o određenosti demokratske konsolidacije sociokulturnim preduvjetima, u kojima središnju ulogu imaju naslijeđene subjektivne orijentacije građana. Dublji uvid u razumijevanje zastoja u modernizacijskim procesima u postsocijalističkim godinama pruža *teorija egalitarnog sindroma* (TES) Josipa Županova. Teoriju egalitarnog sindroma Županov je primjenjivao u analizi jugoslavenskog društva od šezdesetih godina prošlog stoljeća, a od devedesetih, u analizi hrvatskog društva. TES je plauzibilan i na BiH, s obzirom na to da je bila dio jugoslavenske zajednice u kojoj se teorija razvila i sustavno primjenjivala. Teorija počiva na tezi da je u jugoslavensko društvo, kao i u bosanskohercegovačko, ukorijenjen specifičan socio-kulturni obrazac predmodernih seljačkih društava koji su zapreka učinkovitom društveno gospodarskom razvoju. Riječ je o dominantnom socijetalnom vrijednosnom obrascu koji kontinuirano koči modernizacijske pokušaje, unatoč

⁴⁰ Duško SEKULIĆ, »Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena«, *Politička misao* 48 (2011) 3, 36.

vrijednostima tržišne ekonomije i poduzetništva. TES je vrijednosna prtljaga, utemeljena na ideji da nitko ne smije dobiti više od onoga koji ima najmanje.⁴¹ To je logika agrarne ekonomije u kojoj je glavni ekonomski resurs zemlja, a ona se ne može povećati. Ova je koncepcija prenesena u industrijsko društvo i ukorijenjena u socijalizam. Negativan stav prema poduzetništvu, koji koči razvoj tržišne ekonomije, smatra Županov, reproducirao se upravo iz takve koncepcije. Važna komponenta egalitarnog sindroma je i »intelektualna uravnilovka«, kojom se svođenjem svega na prosječnost u društvu, ne prihvaćaju inovacije.⁴² Tako se ukorijenio i antiprofesionalizam iz kojeg je proizašao negativan stav prema stručnom znanju i metodi. »Stručnim kriterijima suprotstavlja političke i ideološke kriterije (politička podobnost, klasni interes, nacionalni osjećaj).«⁴³ Nevidljive dimenzije egalitarnog sindroma, iako destruktivne, i danas bitno određuju način ponašanja. Zbog toga je Županov procijenio egalitarni sindrom glavnom preprekom u razvoju tržišne ekonomije i modernizacije društva.

BiH u prekretnici devedesetih

Prateći povijesnu nit nacionalnih segmenata i njihove međusobne odnose, devedesetih godina prošlog stoljeća teško se moglo očekivati progresivnu putanju demokratske konsolidacije i institucionalne djelotvornosti. Jer kako kaže Putnam, kada razvoj krene određenim smjerom, tu putanju jačaju organizacijsko učenje, kulturne navike i mentalni uzroci društvenog svijeta.⁴⁴ Politička liberalizacija u BiH odvijala se u znaku osnivanja nacionalnih stranaka i nacionalne homogenizacije. Iako se uzdizanje nacionalne ideologije dogodilo i u drugim tranzicijskim državama, BiH nije uspjela očuvati stabilnost. U vrtlogu višestrukih promjena devedesetih, BiH je bila politički nezrela i podložna utjecajima koji su dolazili sa strane. Uspostavljanjem demokratskog okvira rasplamsalo se prvo suprotstavljanje, a potom i sukobljavanje triju glavnih religijskih i etničkih zajednica — muslimansko-bošnjačke, pravoslavno-srpske i katoličko-hrvatske. Njihovi međusobni odnosi u suvremenim okolnostima odražavali su uspostavljeni ekvilibrij suprotstavljanja i sukobljavanja, unutar kojeg se nije uspjela infiltrirati suradnja radi uzajamne koristi. Nevolja je započela aktualizacijom različitih vrijednosnih orijentacija koje su

⁴¹ Josip ŽUPANOV, »Dominantne vrijednosti u hrvatskom društvu«, *Erasmus* 1 (1993) 2, 3.

⁴² Egalitarni sindrom sastoji se od sedam dimenzija: perspektiva ograničenog dobra, redistributivna etika, egalitarna raspodjela, opsesija o privatniku, antiprofesionalizam, intelektualna uravnilovka i antiintelektualizam.

⁴³ J. ŽUPANOV, »Dominantne vrijednosti u hrvatskom društvu«, 4.

⁴⁴ R. D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, 191.

vodile u radikalizaciju i izrazit raskol među političkim elitama, kad je riječ o budućnosti zajedničke države.

O budućnosti uređenja zajedničke države svaki od tri naroda razmišljao je na potpuno drukčiji način. Njihove suprotstavljene stavove pokazao je i referendum o neovisnosti BiH, u ožujku 1992. Bošnjačka i hrvatska politika uvjetno su bile usuglašene po pitanju neovisne budućnosti zajedničke države. Zbog nužnosti održavanja referenduma o neovisnosti, koji je prema Baidinterovoj komisiji bio jedan od uvjeta za priznavanje novonastalih država na prostoru nekadašnje Jugoslavije, Bošnjaci su zamišljali BiH kao unitarnu građansku državu, a Hrvati kao federaciju ili konfederaciju nacionalnih jedinica. Budući da je održavanje referenduma bilo uvjet za priznanje BiH, sadržajne su razlike samo privremeno pale u drugi plan. Srpska strana nije prihvaćala BiH kao samostalnu i neovisnu državu izvan jugoslavenske zajednice, i započela je samostalan proces političke organizacije. Iako rezultati referenduma govore o tome da je država nastala na temelju pristanka, kako upozorava Kasapović, riječ je o duboko podijeljenom društvu. Da bi država mogla funkcionirati, odnosno, da bi uopće opstala, potreban je formalan pristanak većine iz svakog od triju naroda u BiH. Nemogućnost prevladavanja razdora završila je ratom. Sukob je zaustavljen potpisivanjem Daytonskog mirovnog sporazuma, uz izravnu intervenciju međunarodne zajednice. BiH je tako postala nominalno suverena država, s jasnim vanjskim i ograničenim unutarnjim suverenitetom. Rat je stvorio još dublje rascjepa. Svaki narod u BiH ima svoje heroje i svoju ratnu istinu, dok su u isto vrijeme ti heroji i te istine za pripadnike drugih naroda zločinci i krivotvorenje povijesti. Hrvati, Srbi i Bošnjaci imaju vlastite političke elite među kojima nema preklapanja, pa članovi političke elite jednog naroda rijetko participiraju u političkoj ili kulturnoj organizaciji elitâ druga dva naroda. Postoje i tri zasebne struje političke misli i tri zasebne političke ideologije.⁴⁵

Neke karakteristike sadržaja političke kulture u BiH danas

U BiH nema dovoljno istraživanja sadržaja političke kulture, ali su se u sklopu određenih istraživanja, provedenih posljednjih godina, pokazali i segmenti političke kulture. Političke vrijednosti koje se tiču nacionalnog identiteta, sudeći po rezultatima izbora od devedesetih pa do posljednjih godina, čine se najstabilnijim sadržajem političke kulture.⁴⁶ Vrijednosti uspostavljene

⁴⁵ Isto, 150.

⁴⁶ U političkom prostoru BiH od prvih višestranačkih izbora, održanih u studenom 1990., dominiraju nacionalne snage, izuzev 2000., kada je međunarodna zajednica grupnim mišljenjem izbornih pravila nastojala to promijeniti protežiranjem manjih stranaka lijeve orijentacije.

u javnoj sferi, kao najvažnije političke vrijednosti, određuju i mjerilo koji su politički zahtjevi relevantni. Funkcija normi političke kulture izražava se u presudnom utjecaju na limitiranje pitanja i problema koji mogu biti predmet političkog odlučivanja. Vrijednosti i osnovne karakteristike političke kulture mogu pospješivati ili sprječavati problematiziranje određenih pitanja. Fenomen političke kulture regulira, dakle, način izražavanja vrijednosnih orijentacija i odnos prema vrijednostima drugih. Uspostavljena norma političke kulture u BiH definirala je u prvom redu suprotnosti, odnosno isključivo samointeresno i unutargrupno djelovanje. BiH, uostalom, nije konstruirana 1995. godine dogovorom unutarnjih snaga, već voljom međunarodne zajednice. Time je, kako navodi Kasapović, stavljen veto na podjelu države i uspostavljen međunarodni subjektivitet BiH, neovisno o volji njezinih konstitutivnih naroda.⁴⁷ U državi je nemogućnost političkog integrativnog odlučivanja temeljni problem.

U međusobnim suprotstavljanjima, elite u određenim trenutcima upravljaju nacionalnim identitetima kao resursima, a taj proces mobilizacije uvijek ide odozgo prema dolje. Merkelovim rječnikom kazano, to pokazuje kako mase još nisu izašle iz tutorstva političkih elita. Vrijednosti političke kulture i stimulans na političko djelovanje građana čine suštinu važnosti političke kulture. Ako su u političkoj kulturi naglašene autoritarne vrijednosti, izvjesna je autoritarna politička kultura kao glavna prepreka razvoju moderne demokracije. Prevalencija autoritarnosti sadrži projiciranu agresivnost koja razrješenje konflikta može tražiti i u nasilju. Uzimajući u obzir ratni sukob devedesetih i determinirajući utjecaj autoritarnosti na demokratsku konsolidaciju, istraživanja autoritarnosti iznimno su važna jer impliciraju brzinu i uspjeh demokratskih promjena. Nakon rata je provedeno malo istraživanja u kojima su autori koristili autoritarnost uglavnom s ciljem dokazivanja drugih fenomena.⁴⁸ Istraživanje provedeno među Bošnjacima u BiH 2007. godine, objavljeno je u knjizi Dine Abazovića *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*, koja govori o visokom stupnju autoritarnosti među Bošnjacima. Tako se npr. većina Bošnjaka slaže s tvrdnjom da »umjesto više demokracije, u našoj zemlji prije svega treba čvrsta ruka« (38,1 posto u potpunosti se slaže, a 28,3 posto uglavnom se slaže).⁴⁹ Oba is-

⁴⁷ M. KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 192.

⁴⁸ Istraživanja provedena u jugoslavenskim uvjetima, čiji je dio bila i BiH, pokazala su izraženiju autoritarnost među ispitanicima bivše federacije. S obzirom na to da politička kultura na izvjestan način programira političko djelovanje ljudi, na osnovi određenih elemenata može se predvidjeti političko ponašanje. Autor Ivan Šiber je u toj činjenici vidio realnu pretpostavku nametanja različitih utjecaja, pogotovo u situacijama društvenih previranja, nesigurnosti i konflikata.

traživanja o kojima piše Puhalo, rađena su na području Republike Srpske. Dušanić, jedan od autora, proveo je istraživanje pozitivnih stavova mladih ljudi između 15 i 26 godina u Republici Srpskoj, 11 godina nakon rata u BiH, prema »ratu kao ponašajnoj opciji«. Rezultati su pokazali da su značajni prediktori stavova mladih prema »ratu kao ponašajnoj opciji«, autoritarnost, etnička vezanost i dogmatizam, dok se religiozni fundamentalizam nalazi na samoj granici značajnosti. Tijekom godine (2007.), u istraživanju provedenom u desetak gradova Republike Srpske, Dušanić je nastojao utvrditi povezanost različitih vrsta religioznosti, autoritarnosti, dogmatizma, socijalne distance i opravdavajućih stavova prema ratu. »Rezultati pokazuju nisku, ali statistički značajnu korelaciju između autoritarnosti i intrinzične i ekstrinzične religioznosti, kao i s religioznim iskustvom i religioznim fundamentalizmom.«⁵⁰ Istraživanje o autoritarnosti nije rađeno među Hrvatima u BiH, ali se intuitivnom procjenom može pretpostaviti da nema značajnije razlike u odnosu na druga dva naroda. Naglašeni autoritarni elementi upućuju na razvijen i postojan patrijarhalni i podanički oblik političke kulture u BiH. To s druge strane implicira nerazvijen participativni, individualistički oblik, odnosno civilnu političku kulturu, koja jedina odgovara demokraciji.

U određenu korelaciju s navedenim može se dovesti i izrazito slaba potpora demokraciji u BiH. Tek 29 posto građana BiH, prema istraživanju provedenom 2008. godine, ocjenjuje demokraciju najboljim oblikom vlasti. Tako slabi rezultati o potpori demokraciji, kako navodi B. Šalaj, sugeriraju da bi građani BiH u nekoj ozbiljnoj krizi mogli prihvatiti nedemokratska rješenja.⁵¹

Istraživanje o nevladinim organizacijama, kao glavnom generatoru izgradnje civilnog društva i demokratske političke kulture, također nije dalo optimistične rezultate. »Tri četvrtine građana Bosne i Hercegovine (oko 72 posto) ne vjeruje da nevladine organizacije mogu riješiti njihov osobni problem ili problem na lokalnoj ili entitetskoj razini.«⁵² Angažman za opće dobro slabo se vrednuje, jer se uglavnom poistovjećuje s bivšim ideološki obilježenim oblicima kolektivnog djelovanja. Iako je ključan za demokratske procese, takav angažman teško se uspostavlja. Većina ljudi u BiH i prema UNDP-jevom izvješću participira isključivo u obiteljskom životu i uskim obi-

⁴⁹ Dino ABAZOVIĆ, *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*, Zagreb — Sarajevo, Synopsis, 2012.

⁵⁰ Srdan PUHALO, Stefan VUKOJEVIĆ, *Kako građani BiH opažaju nevladin sektor*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung, 2015., 109-110.

⁵¹ Berto ŠALAJ, »Socijalno i političko povjerenje u BiH«, *Političke analize* 4 (2004) 1, 13.

⁵² S. PUHALO, S. VUKOJEVIĆ, *Kako građani BiH opažaju nevladin sektor*, 215.

teljsko-prijateljskim mrežama.⁵³ Takvo povjerenje pruža pojedincu veću sigurnost, ali je ograničeno na razmjerno uzak društveni krug i ne utječe znatno na šire društvene odnose. Na kraju rezultira nepovjerenjem prema drugima, nerazumijevanjem drugih i drukčijih, a potom netolerancijom i isključivošću. Tamo gdje ne postoje norme ni mreže građanskog angažmana, slabi su izgledi za uspostavljanje stvarne demokracije. Zato Putnam navodi kako je sudbina Mezzogiorna pouka za Treći svijet i bivše komunističke zemlje, pa tako i za BiH.

Amoralni familizam — sudbina Mezzogiorna

»Bez normi uzajamnosti i mreža građanskog angažmana, hobbosovski izgledi Mezzogiorna — amoralni familizam, klijentelizam, bezakonje, nedjelotvorna vlada i gospodarska stagnacija — čine se vjerojatnijim od uspješne demokratizacije i gospodarskog razvoja. Palermo je možda budućnost Moskve.«⁵⁴ Putnam je paradigmatiskim primjerom Mezzogiorna skrenuo pozornost bivšim socijalističkim državama na pouke iz istraživanja koje je proveo na jugu Italije. Riječ je o ozbiljnim nevoljama koje nastaju kada ljudi nisu spremni djelovati zajednički za zajedničko dobro, izvan uskih obiteljskih krugova.⁵⁵ Amoralni familizam, kaže on, primitivan je nadomjestak za civilnu zajednicu. Uspostavljen je na odnosima pokrovitelja i klijenata, sile i obitelji. »Taj je ekvilibrij već tisućljeće tragična sudbina juga Italije.«⁵⁶ Iako je obrazac nedjelotvoran, obnavlja se zajedno s društvenom patologijom koja se također ukorjenjuje. »Akteri u tom društvenom ekvilibriju možda će shvatiti da im je lošije nego bi bilo u ekvilibriju s više suradnje, ali postizanje toga sretnijeg ekvilibrija nadilazi moć bilo kojeg pojedinca.«⁵⁷

Stanje društvene anomalije koja prati tranzicijske promjene, pruža pogodno tlo za ukorjenjivanje amoralnog familizma. Korupcija i klijentelizam postaju racionalan izbor u okolnostima u kojima nema moralnih i normativnih korektiva, a to je pokazalo i Putnamovo istraživanje. Maksimalizacija osobnih i skupnih interesa koju usvajaju pojedinci i skupine, na štetu općeg, javnog, postaje racionalna strategija. Većinski dijelovi stanovništva preuzimaju

⁵³ Sanela BAŠIĆ, »Društvene nejednakosti, društveno raslojavanje i nejednakosti u BiH«, *Dijalog — Časopis za filozofiju i društvenu teoriju* 2013. 1-2, 80.

⁵⁴ R. D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, 195.

⁵⁵ Koncept amoralnog familizma u znanost je uveo Edward C. Banfield, nakon poznatog istraživanja koje je 1956. proveo u siromašnom selu Montegrano na jugu Italije. Banfield je siromaštvo i zaostalost Montegrana objasnio nesposobnošću seljana da djeluju zajednički, izvan uskog obiteljskog interesa.

⁵⁶ R. D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, 190.

⁵⁷ Isto, 189.

stavove društveno »uspješnih« jer se socijalno ponašanje najlakše uči oponašanjem. O tome govori istraživanje o korupciji koje je 2016. provedeno u BiH. Oko 16,7 posto građana korupciju smatra prihvatljivom, a više od četvrtine ispitanika izjavilo je kako se suočilo s otvorenim zahtjevom za nekim koruptivnim djelom. Više od polovine građana BiH smatra da nema svrhe prijaviti korupciju, dok 30,2 posto tvrdi da je korupcija uobičajena praksa i da nema smisla prijavljivati je.⁵⁸ Zajednica u kojoj su tako narušena moralna pravila, loš je okvir orijentacije unutar koje se nemoralno ponašanje pojedinaца nameće kao normalno i ima tendenciju preoblikovanja formalnih pravila s vrlo neizvjesnim rezultatima.

Zaključak

Politička kultura u BiH razvijala se u suprotstavljanju i sukobljavanju triju glavnih religijskih i etničkih zajednica — muslimansko-bošnjačke, pravoslavno-srpske i katoličko-hrvatske. Demokratizacijom i liberalizacijom bosansko-hercegovačkog društva devedesetih godina prošlog stoljeća takva povijesna suprotstavljanja i sukobljavanja triju glavnih religijskih i etničkih zajednica nisu dovela do stvaranja zajedničkog političkog identiteta konstitutivnih naroda BiH, nego su njihove nepomirljive razlike i isključivost prouzročili međusobne ratne sukobe u zemlji (od kojih se BiH kao država još nije konsolidirala). Odgovore na pitanje zašto je politička kultura u BiH orijentirana na samointeresno i unutargrupno djelovanje, nije moguće naći isključivo u tezama o nametnutom rješenju, ili u načinu na koji nacionalne stranke vode politiku, već u formi neriješene dileme kolektivnog djelovanja. Uspjeh u prevladavanju dvojbi kolektivnog djelovanja u izravnoj je vezi s kulturnim obrascima povijesnog naslijeđa, što potvrđuju empirijska istraživanja R. D. Putnama. Tijekom dugog razdoblja stranih uprava, u kojem su se izmjenjivali različiti oblici dominacije i različiti položaji vjerskih zajednica, BiH nije uspjela infiltrirati suradnju radi uzajamne koristi. Politogeneza BiH nije stvorila podlogu na osnovi koje bi se mogla razriješiti dilema kolektivnog djelovanja. Kompleksnost toga nedostatka umnaža stanje društvene anomije koja prati tranzicijske države, poput BiH, i pruža pogodno tlo za ukorjenjivanje amoralnog familizma. Takva fundamentalna orijentacija prema svijetu postaje racionalna strategija u onim društvima u kojima ljudi nisu spremni djelo-

⁵⁸ Projekt pod nazivom »Izgradnja kapaciteta za borbu protiv korupcije u strukturama državne službe u BiH« proveo je Ured koordinatora za reformu javne uprave BiH i ZAMM Consulting d.o.o., a rezultati istraživanja javno su prezentirani 1. 11. 2016. godine. Cilj projekta usredotočen je na pružanje podrške procesima demokratske stabilizacije i reformi javne uprave u BiH, u segmentu izgradnje profesionalne i etične državne službe. Preuzeto sa <http://parco.gov.ba/hr/>. Pristup ostvaren 5. 3. 2019.

vati zajednički, u cilju zajedničkog dobra izvan uskih obiteljskih krugova. Popratne pojave takvog ekvilibrija su različiti oblici društvene patologije, koje prati ekonomska zaostalost i politička nedjelotvornost. U sadržajima današnje političke kulture u BiH zabrinjavajuća je naglašena autoritarnost i izrazito slaba potpora demokraciji. Uspjeh tranzicije u demokraciji u izravnoj je ovisnosti o političkoj kulturi koja definira brzinu i uspjeh promjena.

Damirka Mihaljević

Political Culture Development in Bosnia and Herzegovina

The article historically-analytically and critically analyzes the political culture in Bosnia and Herzegovina. The primary focus of the article is determining the political culture, its historical development in the Ottoman, Austro-Hungarian and Yugoslav period, and the consequences and impacts of such development on contemporary political culture in Bosnia and Herzegovina. Having in mind that, according to Putnam, Džaja and Kasapović, political culture has been shaped by state and institutional organizations and specifically its human operators, political culture in Bosnia and Herzegovina has evolved confrontationally between the three main religious and ethnic communities of Muslim-Bosnian, Orthodox-Serbian and Catholic-Croatian. At the time of democratization and liberalization of the Bosnian-Herzegovinian society in the 1990s, such historical confrontations and conflicts between the three main religious and ethnic communities did not lead to the creation of a common political identity of the constituent people of Bosnia and Herzegovina but rather, their irreconcilable differences and exclusivity caused mutual war conflicts in Bosnia and Herzegovina (out of which Bosnia and Herzegovina as a state has not yet consolidated).

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, political culture, political identity, democratization, liberalization, divided society*